

VAN-E OBJEKTÍV KÜLVILÁG, ÉS MEGISMERHETŐ-E?¹

IS THERE AN OBJECTIVE EXTERNAL WORLD, AND IS IT KNOWABLE?

Nyíri Kristóf

az MTA rendes tagja
nyirik@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A filozófia feladata elsősorban abban áll, hogy a tudományos kutatások mindenkori eredményeit az egyszerű emberek – az egyszerű művelt emberek – felé kommunikálja, és ezzel átalakítsa gondolkodásukat, képessé téve az egyszerű embert arra, hogy megbirkózzon a változó világgal, és a világról szóló tudásunk változásaival. Ezt a filozófiai feladatot ma leginkább a *common-sense* realizmus irányzata teljesíti. A józan ész realizmusa a világ egységének elvét vallja: az egyszerű ember úgy véli – és azt gondolja, hogy mindenki más is úgy véli –, miszerint egyetlen közös tárgyi világban létezünk valamennyi ma élő és valaha élt lénnel, s e világ eseményei és állapotai függetlenek bárki gondolataitól és tapasztalataitól. A filozófia a mindenkori tudományos eredmények befogadása nélkül üres, viszont a tudomány filozófia nélkül vak. A tudomány érvényes adatokkal szolgál a világról, működő elméleteket állít fel ezen adatokat befogadandó, kísérletezik, előrelátásokat tesz, eszközök megtervezését segíti. De a tudomány nem ad világképet. Világképet – a tudományos elméleteket megszűrve és értelmezve – a filozófia ad. Kiemelendő a „világkép” kifejezésben a „kép” összetevő. A józan ész számára csak az képzelhető el, ami vizualizálható – a józan ész filozófiája, szükségképpen, egyszersmind képfilozófia.

ABSTRACT

The task of philosophy, first and foremost, is to communicate the ever new results of scientific research to common people – common educated people – so as to modify their ways of thinking, enabling the common person to face the challenges of a changing world, and the changes in our knowledge of the world. This philosophical task is best fulfilled today by what is known as common-sense realism. Common-sense realism professes the principle that the world forms a unity: common people believe, and they believe everyone believes it too, that there is a single physical world common to us and all other people and sentient beings who are now alive or who have ever lived, and they believe that the world is made up of objects, events, and states of affairs that are independent of the thoughts and experiences of what the people have of it. Philosophy if not taking into account of the ever new results of science is empty, but science without philosophy is blind. Science delivers valid data about the world, constructs working

¹ Nyíri Kristóf cikke csak nyomtatott formában, ill. letölthető PDF-ként olvasható. (A szerk.)

theories to accommodate these data, conducts experiments, makes predictions, helps to design instruments. Science however does not give us a world-view. It is philosophy that – filtering and interpreting scientific theories – provides us with a world-view. In the expression ‘world-view’ the element ‘view’ should be emphasized. Common sense cannot imagine anything that cannot be visualized – the philosophy of common sense is, necessarily, also a philosophy of images.

Kulcsszavak: objektív külvilág, common-sense realizmus, világkép, vizualizáció

Keywords: objective reality, common-sense realism, world-view, visualization

Tisztelt Közönség! Először is elnézést kérek, amiért felolvasni fogok, de témám alapos és pontos kifejtése tizenöt perc alatt szabad előadásban aligha sikerülne. Viszont igyekszem majd hangulatosabban olvasni, hangsúlyozva a hangsúlyozandókat, a gépiratból sűrűn felnézve – amint ezt most is teszem, amikor megköszönöm Fábri Györgynek a lenyűgözően professzionális és tartalmilag is átszellemítő szervezést. Másodszor elnézést kérek előadásom otrombán iskolás címéért – kisorsvartatva, befejezésképp, oldottabb címváltozattal fogok előállni.

Egy 2002-ben megjelent tanulmányomban, amely a Nyíri Kristóf: *Túl az iskola-filozófiákon, Magyar Tudomány* 2002/3, 265–274. o. *Túl az iskola-filozófiákon* címet viselte, így fogalmaztam: „a filozófia a tudományban, a politikában stb. fölmerülő *fogalmi problémák*, vagyis végső soron *kommunikációs problémák* megoldásával foglalkozik”. (Az idézet adatai, amint a számos alább következő szakirodalmi hivatkozás adatai is, megtalálhatók az academia.edu webhelyen, ahova előadásom nyers változatát vagy két órája feltöltöttem.) Tehát filozófia mint kommunikációs problémák megoldása? Ma radikálisabb formulát használnék. A filozófia feladatát elsősorban immár abban látom, hogy a tudományos kutatások mindenkorai eredményeit *az egyszerű emberek* – az egyszerű művelt emberek – felé kommunikálja, és ezzel átalakítsa gondolkodásukat, képessé téve az egyszerű embert arra, hogy megbirkózzon a változó világgal és a világról szóló tudásunk változásaival.

Jelen előadásomat hat pontba tagoltam. Első pont: „Vizualitás és a józan ész realizmusa”. Második pont: „Józan ész a tudomány ellenében”. Harmadik pont: „A nyelv vizuális eredete”. Negyedik pont: „Leképezés és valóság”. Ötödik pont: „Filozófia és józan ész”. Hatodik pont: „Filozófia új tükörben”.

És akkor kezdem is az első ponttal.

1. VIZUALITÁS ÉS A JÓZAN ÉSZ REALIZMUSA

A filozófia ma számtalan irányzatra, iskolára, diszciplínára és szubdiszciplínára szakadt, és jellemzővé vált az az áldatlan gyakorlat – Fehér M. István akadémikus gondolom részletesen fog erről beszélni –, amely szerint a szerzők érvelés helyett mindössze kihirdetik, hogy ők melyik iskolához tartoznak, s ezzel máris bizonyítottnak tekintik a maguk álláspontját, és megcáfoltnak, sőt cáfolatra sem méltónak valamennyi, az adott iskolán kívül eső nézetet. Előzetes tájékoztató értéke persze éppenséggel lehet annak, ha valaki jelzi, hogy mely filozófiai áramlat felől közelít az általa tárgyalandó problémához. Az általam körüljárni szándékolt probléma: van-e objektív külvilág, és megismerhető-e? Arra készülök, hogy érveket adjak elő, illetve a szakirodalomból érveket idézzek, előbb azonban most magam is jelzem, hogy melyik az az irányzat, amelynek érvanyagából elsősorban meríteni fogok. Ez az irányzat: a *common-sense realizmus*.

A common-sense realizmus, azaz a józan ész realizmusa emblematisz képviseelői a tizennyolcadik század végén Thomas Reid, a huszadik század elején G. E. Moore – és a magam részéről ehhez az irányzathoz sorolom a késői Wittgensteint is, amely besorolással nyilván az igencsak kevesek álláspontjához csatlakozom. A vonatkozó kisebbségi szakirodalmat részletesen ismertettem *Pictorial Truth* című kötetem-

ben, az ott adott listához most még hozzátenném Paul O’Grady *Wittgenstein és a relativizmus* című tanulmányát. A józan ész realizmusa a világ egységének elvét vallja: úgy véljük – és azt gondoljuk, hogy mindenki más is úgy véli –, miszerint egyetlen közös

Wittgenstein and Relativism. *International Journal of Philosophical Studies*, 12, 3, 315–337.

Lynd Forguson: *Common Sense*. London: Routledge, 1989, 14. sk.

tárgyi világban létezőnk valamennyi ma élő és valaha élt lényel, s e világ eseményei és állapotai függetlenek bárki gondolataitól és tapasztalataitól.

Ezt az összefoglaló meghatározást Lynd Forguson könyvéből merítettem; Forgusonon kívül a legerősebb hatást Susan Haack gyakorolja rám, különösen *Tudás és propaganda: egy régi feminista reflexiói*, valamint *Reflexiók a relativizmusról: messzeható tautológiától megtévesztő ellentmondásig* című tanulmányaival, továbbá Stephen Boulter *A common-sense filozófia újra-*

Knowledge and Propaganda: Reflections of an Old Feminist, és Reflections on Relativism: From Momentous Tautology to Seductive Contradiction, Haack *Manifesto of a Passionate Moderate* c. kötetében, Chicago: The University of Chicago Press, 1998.

Stephen Boulter: *The Rediscovery of Common Sense Philosophy*, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2007.

felfedezése című könyvével. Boulter abban az értelemben is kiemelten érdekes számomra, hogy ő a józan ész realizmusának lehetséges védelmét éppen a vizualitás, a *látvány* valóságát közvetítő

voltával köti össze. Úgy vélem, hogy Wittgenstein is azáltal tudott egyfajta common-sense realizmust felépíteni, hogy egyszersmind a vizualitás filozófusa volt. Ludwig Wittgenstein mint a vizualitás filozófusa: ezzel az értelmezéssel viszont már végképp egyedül vagyok a világban. Akárhogyan is: a magam hozzájárulását a józan ész realizmusa filozófiájához, illetve egyáltalán a realizmus filozófiájához annak képviselőjében látom, hogy következetes filozófiai realizmus nem képzelhető el a vizualitás vagy képiség kognitív szerepének felismerése, illetve elismerése nélkül.

2. JÓZAN ÉSZ A TUDOMÁNY ELLENÉBEN

A józan ész realizmusa az egyetlen realizmus, amely megérdemli a „realizmus” nevet. A mai filozófiában a józan ész realizmusa a *tudományos realizmussal* és az úgynevezett „strukturális realizmussal” áll versenyben, egyelőre vesztes versenyben, amin ne csodálkozzunk: Reid a józan ésszel szembeszálló filozófusokat bolondoknak és holdkórosoknak nevezte, Wittgenstein ironikus megjegyzése szerint „Dieser Mensch ist nicht verrückt: Wir philosophieren nur”, vagyis ez az ember nem őrült, csak filozofálunk. Egy bolond százat csinál, a józan ész egyelőre vesztesre áll.

A strukturális realizmus – ez ma a filozófiai realizmus legdivatosabb válfaja – azt állítja, hogy mindenkori tudományos elméleteinknek mindössze matematikai tartalma tekinthető bizonyosan igaznak, minden más tartalom változékony és így bizonytalan. A strukturális realizmus voltaképpen szegénylős relativizmus, ne vesztegessünk rá több szót. A tudományos realizmust viszont kétségkívül komolyan

kell vennünk. Legjelentősebb képviselője talán még mindig az 1989-ben elhunyt Wilfrid Sellars. A tudományos világképet a mindennapi gondolkodás világképétől megkülönböztetendő, Sellars a tudomány meghatározó jellemzőjeként az úgymond *posztulált, megfigyelhetetlen entitásokra* utal – gondoljunk például a részecskefizika közvetlenül nem látható elemeire. Sellars szerint a tudományos világkép az, amely hűen írja le a világot, és ez a világkép fokozatosan át fogja venni a mai mindennapi világkép helyét. Mármost Sellarsnak annyiban nyilván igaza van, hogy mindennapi világképünk a tudomány hatására folyamatosan változik – a ma common sense gondolkodása, ahogyan mondani szokták, a tegnapi tudománya. Ebben az értelemben beszélünk felvilágosult common-sense gondolkodásról. Viszont Sellars valamiképp mégiscsak túlbecsülni látszik a tudomány szerepét. Hiszen mit is ad a tudomány? A tudomány érvényes adatokkal szolgál a világról, működő elméleteket állít fel ezen adatokat befogadandó, kísérletezik,

előrelátásokat tesz, eszközök megtervezését segíti. De a tudomány nem ad világképet. Világképet – a tudományos elméleteket megszűrve és értelmezve – a filozófia ad. Kiemelem a „világkép” kifejezésben a *kép* összetevőt. A józan ész számára csak az képzelhető el, ami vizualizálható. A filozófiának, midőn a tudomány új és legújabb elméleteit a mindennapi gondolkodás számára közvetíti, többek között azt is elemeznie kell, hogy vajon az adott új elmélet a szó szoros értelmében *szemléletes-e*. Ha valamely elmélet egyáltalán nem szemléletes, úgy azt – felfogásom szerint – célszerű a tudomány puszta instrumentumának, matematikai eszköznek tekinteni, semmiképp nem a valóság ábrázolásának. Egy ilyen felfogás Sellarstól, aki a filozófia úgynevezett *nyelvi fordulatának* bűvöletében élt, szükségképpen távol állt volna. A nyelvi fordulatról Farkas Katalin ma délután még részletesen beszélni fog, jómagam most – egészen röviden – olyan kérdésre térek ki, amely csak a közelmúlt *képi fordulatával* vagy *ikonikus fordulatával* került, pontosabban került újra, a filozófia érdeklődési körébe.

3. A NYELV VIZUÁLIS EREDETE

Fentebb úgy fogalmaztam, hogy következetes filozófiai realizmus nem képzelhető el a vizualitás gondolkodásbeli szerepének felismerése nélkül. Ehhez a felismeréshez alapvetően hozzátartozik annak belátása is, hogy a szónyelv, a beszélt nyelv, történetileg az arcjáték, a mimika, a gesztusok és taglejtések nyelvén alap-

Inquiry into the Human Mind. On the Principles of Common Sense (1764). 3rd ed., London: Cadell–Longman, 1769, 73.

szik. Thomas Reid így foglalta össze az ellenállhatatlan ellenérvet: „Ha az emberiségnek nem lett volna természetes nyelve, sose találhatott volna fel mesterségest... Mert minden mesterséges nyelv feltételez valamilyen egyezséget vagy megállapodást, amellyel

bizonyos jelentést bizonyos jelekhez kötnek [...] ám egyezés vagy megállapodás lehetetlen jelek vagy nyelv nélkül; azaz lennie kell valamilyen természetes nyelvnek mielőtt bármiféle mesterséges nyelv feltalálható.” Őseredeti nyelvünk motorikus és egyszersmind vizuális. Ez a nyelv a közvetítetlen világhoz-tartozás nyelve, nem leíró, hanem a világgal testileg érintkező és azt leképező nyelv.

Valamelyest részletesebben írok erről a *Korunk* 2016. áprilisi számában, és kimerítően *Meaning and Motoricity* c. kötetemben.

4. LEKÉPEZÉS ÉS VALÓSÁG

A vízbe merülő pálcát töröttnek látjuk, az árnyékot olykor háromdimenziós tárgynak; gyakran vagyunk optikai csalódás áldozatai; és tudjuk, hogy a retinánkon képződő kép szinte semmit nem ad vissza a pillanat látványából. Mégis, amit

észlelünk, az általában maga a valóság; tekintetünk többnyire nem téved; és túlnyomórészt egyetértünk egymással abban, hogy valójában mit is látunk. Szemünk és agyunk jellegzetesen azt a világot konstruálja meg számunkra, amely

Untersuchungen zur Lehre von der Gestalt. II. *Psychologische Forschung*, 1923, 336–337.

ténylegesen körülvesz. A *gestalt* mozgalom első nemzedékének egyik vezető képviselője, Max Wertheimer így írt: „Idegrendszerünk a biológiai környezet körülményei között jött létre; az alakfelismerő tendenciák, amelyek ezenközben kialakultak, nem úgyszólván csoda folytán felelnek meg a körülvevő világ feltételeinek.” A fentebb már említett Forgyson és Boulter common-sense realista érveléseit is ama gondolat hatja át, hogy az emberi evolúció sikeressége – megismerőképességünk hatékonyságát bizonyítja. Egy évvel halála előtt Wittgenstein ezt írta: „Így látszani és így lenni kivételes esetekben persze függetlenek lehetnek egymástól, de ettől még nem válnak logikailag függetlenné; a nyelvjáték nem a kivételen múlik.”

Bemerkungen über die Farben, Hrsg. G. E. M. Anscombe, Berkeley: University of California Press, 1977. Kéziratforrás: MS 173:23r, 1950. márc. 30-án vagy kevéssel később feljegyezve.

Vermischte Bemerkungen, Hrsg. G. H. von Wright, bővített kiad. 1998. Kéziratforrás: MS 124:198.

5. FILOZÓFIA ÉS JÓZAN ÉSZ

Maradjunk még egy pillanatra Wittgensteinnél. Egy 1944-ben írt feljegyzését idézem: „A filozófus az, akinek önnönmagában az értelem sok betegségét meg kell gyógyítania, mielőtt eljuthat az egészséges józan ész – *gesunder Menschenverstand* – fogalmaihoz.” A filozófus alapbetegsége abban áll, hogy nem tud ellenállni úgymond a nyelv csapdáinak, s ezáltal értelmetlen szófordulatokba bonyolódik. Ilyen betegségben a természettudós is szenved – például a fizikus, aki közli velünk, hogy az asztal, amelyre épp támaszkodunk, nem is tömör, hiszen atomokból áll, a részecskék között rengeteg űrrel –, és Wittgenstein új filozófiájának célja éppen az volt, hogy ezt a betegséget kikezelje. Ha ma körülnézünk a bennünket körülvevő *mainstream* filozófiákban és avantgárd fizikai elméletekben, alighanem azt kell tapasztalnunk, hogy Wittgenstein kudarcot vallott.

6. FILOZÓFIA ÚJ TÜKÖRBEN

Mielőtt jelen előadásomat feltöltöttem volna az academia.edu webhelyre, elgondolkodtam azon, hogy milyen hivatkozási stílust használjak. A szövegekői (szerző-évszám) és *bibliográfia a főszoveg végén* stílust mindig kerülni igyekszem,

mert alkalmatlannak tartom a bölcsészettudományi irodalom történetiségének közvetítésére. Leginkább lábjegyzetekben szeretem megadni a teljes hivatkozást – az olvasó csak lepillant az oldal aljára, és már képből is van. Viszont azt tapasztalom, hogy az olvasók ma egyre inkább tableten olvasnak, sőt kisméretű tableten vagy akár mobiltelefonon. Ott éppenséggel kényelmetlen úgymond az oldal aljára pillantani. Mi volna, kérdeztem magamtól, ha a jegyzetek a megfelelő pontokon a szövegbe illesztve, az oldal szélére kerülnének? Ehhez persze, nyomdai nyelven szólva, új szedéstükör kellett, s az előadást végül valóban ilyen új tükörben töltöttem fel. Tizenöt perce azt ígértem, hogy előadásom meghirdetett címéhez képest befejezésépp valami megkapóbb címváltozatra teszek javaslatot. Legyen a cím mondjuk: *Filozófia új tükörben*.